

Leyli Ələvsət qızı Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN SUBYEKTLƏRİ İLƏ ƏMƏKDAŞLIQ EDƏN ŞƏXSLƏRİN FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Açar sözlər: subyekt, hüquqi tənzimlənmə, fəaliyyət, əməliyyat-axtarış, tənzimlənmə

Legal regulation of the activities of persons cooperating with the subjects of search activities

Summary

Although the Law of the Republic of Azerbaijan on "Operational-Search Activity" of October 28, 1999 does not provide a list of entities inspecting and supervising operational-search activities, various articles of the law reflect this opinion. The state bodies and their officials, as well as the courts entrusted with the function of supervising the implementation of the laws of the Republic of Azerbaijan by the legislative bodies of the Republic of Azerbaijan, the General Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan, prosecutors authorized by him.

Key words: *subject, legal regulation, activity, search operation, regulation*

Giriş

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin də spesifik funksiyaları (yoxlama və nəzarət funksiyalarını) realizə edən bu subyektlər qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vəzifələri icra edir və müvafiq hüquqlardan istifadə edirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yoxlayan və nəzarəti həyata keçirən subyektlərin təsnifatı üç əsas meyardan asılı olaraq təsnifləşdirilir.

Birincisi, onları funksiyalarına görə iki qrupa ayırırlar (Bayramzadə, 2006: 94):

1) Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin də yoxlamaları həyata keçirən subyektlər (nəzarət funksiyasını realizə edən subyektlər).

2) Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin də qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirən (prokuror nəzarəti funksiyasını həyata keçirən) orqanlar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarətin müxtəlif forma və növlərini qiymətləndirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, heç bir forma və növə üstünlük vermək olmaz.

Onların hər birinin həm müsbət, həm də çatışmayan cəhətləri mövcuddur. Buna görə də, yoxlamanın müxtəlif forma və növlərinin məharətlə uyğunlaşdırılması əməliyyataxtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində idarə yoxlamanının qarşıya qoyduğu məsələləri yaranmış şəraitlə, real imkanlarla və şərtlərlə həll etmək imkanına malikdir.

Birincisi, qanunvericiliyə görə, Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin də qanunların icrasını nəzarəti Baş prokuror və onun səlahiyyət verdiyi prokurorlar həyata yetirir.

İkincisi, subyektləri «nəzarətçilərə» verilmiş səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi sahəsinə görə xarici (başqa sözlə, idarədənəzarət) yoxlama və nəzarəti həyata keçirən subyektlərə və daxili (başqa sözlə idarə) nəzarəti (ni) həyata keçirən subyektlərə ayırırlar. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" qanuna görə, idarə nəzarətini əməliyyataxtarış orqanlarının rəhbərləri və əməliyyat-axtarış orqanlarının xüsusi nəzarət bölmələrinin (təftiş, təşkilatı, kadr və s.) vəzifəli şəxsləri həyata keçirir (Bayramzadə, 2006: 94).

Üçüncüsü, Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində yoxlama və nəzarəti həyata keçirən bütün subyektləri hüquqi və fiziki şəxslərə ayırırlar. Hüquqi şəxslər qismində müvafiq dövlət orqanları (onların bölmələri), fiziki şəxslər qismində isə vəzifəli şəxslər (məsələn, Əməliyyat-axtarış orqanının rəhbəri, prokuror, hakim) çıxış edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə xarici (idarədənəzarət) nəzarəti həyata keçirən subyektlər dedikdə, "Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunda sadalanmış subyektlərin həyata keçirdikləri əməliyyat axtarış fəaliyyətinə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən nəzarət başa düşülməlidir. Dövlətin səlahiyyətli orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinin "Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında" Qanunda və onun icrası məqsədilə qəbul olunmuş qanun qüvvəli aktlarda müəyyən olunmuş vəzifələrə, prinsiplərə və qaydalara uyğunluğunun müşahidəsi və yoxlanması sistemində ifadə olunur. Belə nəzarətin son məqsədi ondan ibarətdir ki, əməliyyat axtarış fəaliyyətində müəyyən olunmuş normativlərdən kənaracıxmaya yol verilməsin, zərurət yarandıqda isə müvafiq orqanların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində düzəlişlər aparılsın, onların səmərəli işi yolundakı maneələr aradan qaldırılsın (Горяинова, 2004: 66).

“Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında” qanunun 5-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı təhqiqat orqanı tərəfindən və hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyünü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir. “Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərin səlahiyyət bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikasının 507 sayılı 19 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektləri arasında səlahiyyət bölgüsü aparılmışdır. Burada nəzərdə tutulan səlahiyyət bölgüsünün hüquqi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunun 10-cu maddəsinin birinci hissəsində nəzərdə tutulan əməliyyat axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış subyektlərinin (Milli təhlükəsizlik Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti, Dövlət sərhəd xidməti, Fövqəladə Hallar Nazirliyi səlahiyyətləri daxilində, onların tələbatına və müəyyən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir (Ефремов, 2000: 52).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti əməliyyat axtarış fəaliyyətinə nəzarəti Konstitusiya və qanunlarla müəyyən olunmuş səlahiyyətlər cərcivəsində həyata keçirir. Konstitusiyaya görə, Prezident bu sahədə geniş səlahiyyətlərə malikdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin ən mühüm funksiyası bundan ibarətdir ki, o, Konstitusiyanın, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatçısı qismində çıxış edir. O, Konstitusiya ilə müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin mühafizəsi, dövlət müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi üzrə tədbirlər görür.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi də əməliyyat axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən subyektlərdən biri qismində çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, Milli Məclis-parlament Azərbaycan Respublikasının ali nümayəndəli qanunverici orqanıdır

Qanunverici orqan tərəfindən əməliyyat axtarış fəaliyyətinə nəzarət onun həyata keçirilməsində qanunculuğa riayət olunmasının təmin edilməsi mexanizminin elementlərindən biridir. Lakin Konstitusiyanın göstərişləri nəzərə alınmaqla parlament nəzarəti yalnız aşağıdakı hallarda realdır (Hüseynov, 2002: 96).

✓ Parlamentarların əməliyyat axtarış fəaliyyəti sahəsində qanun layihələrini qəbul etmək (rədd etmək) hüququna malik olduğu qanunvericilik işinin gedişində;

✓ Əməliyyat axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə ayrılmış maliyyə vəsaiti xərcləndikdə.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında Qanunun icrasına ümumi nəzarəti həyata keçirir. O, konkret əməliyyat axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin əsaslarına və qaydasına şamil olunmur (şamil oluna da bilməz), həm bütövlükdə ölkədə, həm də müvafiq nazirlik və idarələr tərəfindən əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında Qanunun icrası sahəsində yaranan ümumi vəziyyətin qiymətləndirilməsi məqsədi güdür

Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında qanunun icra vəziyyəti haqqında analitik informasiya seçicilərlə iş, vətəndaşların ərizə və məktublarına baxılması, müvafiq nazirlik və idarələrin rəhbərlərinin məlumatlarının Milli Məclisinin, onun komitələrinin iclaslarında dinlənilməsi, əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə dəyişiklik və əlavələrin hazırlanması, dövlət hakimiyyəti orqanlarının təqdim etdikləri sənəd və materiallara baxılması əsasında formalaşır

Qanunverici idarədənə nəzarətin üçüncü subyekti qismində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini göstərmişdir

Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri Konstitusiya ilə müəyyən olunmuşdur. Ona nazirliklərə və ali icra hakimiyyətinin digər orqanlarına ümumi rəhbərlik məsələləri üzrə, eləcə də qanunculuğun, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, çinayətkarlığa qarşı mübarizənin, Azərbaycan Respublikasının müdafiəsinin və milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində geniş səlahiyyətlər verilmişdir.

Bununla birlikdə, nəzərə alınmalıdır ki, qanunvericiliyə əsasən, müdafiə, təhlükəsizlik, daxili işlər və digər məsələlərə baxan icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə rəhbərliyi məhz Azərbaycan Respublikası Prezidenti həyata keçirir. Prezident həmin orqanların rəhbərlərini təyin edir, eləcə də Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı kimi digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Nazirlər Kabinetini nazirlik və idarələrin cinayət-karlığa qarşı uğurlu mübarizə vəzifələrinin həlli üçün əməliyyat axtarış fəaliyyətinin keçirilməsi üzrə verilmiş səlahiyyətlərindən tam və səmərəli surətdə istifadə etməsini yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir. Bu funksiyalar Nazirlər Kabinetinin sərəncamında olan müvafiq informasiyanın təhlili, Nazirlər Kabinetinin iclaslarında müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinin məruzə və hesabatlarının dinlənilməsi prosesində realizə olunur

Nazirlər Kabinetinin nəzarət fəaliyyətinin istiqamətlərindən birini əməliyyat axtarış fəaliyyətinə aid idarə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunvericiliyə uyğunluğunun yoxlanılması təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında son illər aparılan hüquqi islahatların əsas məqsədlərindən biri cinayətlərin tezliklə və bütünlüklə acmaqdan, təqsirli şəxsləri aşkara çıxarmaqdan və qanunun düzgün tətbiq olunmasını təmin etməkdən ibarətdir ki, cinayət edən hər bir şəxs ədalətli surətdə cəzalandırılsın təqsiri olmayan heç bir şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsin

Məhz bu prinsipə əsaslanan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında məhkəmə nəzarətini həyata keçirən bir sıra müddəalar öz əksini tapmışdır. Hüquq ədəbiyyatında məhkəmə nəzarətinin ayrıca institut kimi fəaliyyət göstərilməsi haqqında son on illər ərzində müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Artıq MDB ölkələrində o cümlədən Azərbaycanda cinayət prosessual qanun-vericiliyində məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi ayrıca bölmədə yerləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi nəticəsində 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvədə olan CPM-nə məhkəmə nəzarətinə aid olan məsələlər və onların həyata keçirilməsi qaydası müəyyən edilmişdir (Колоколов, 2004:102).

28 oktyabr 1999-cu tarixdə Azərbaycan Respublikası “Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanun qəbul edildiyi vaxt məhkəmə nəzarəti ayrıca müddəə şəkilində verilməmişdir. 5 mart 2004-cü il tarixdə qanuna 19-1 maddəsi əlavə edilmiş və orada göstərilmişdir ki, Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti Azərbaycan Respublikası CPM-si ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Qanuna görə, vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olan hər bir əməliyyat axtarış tədbirləri yalnız hakimin qərarı ilə keçirilə bilər (Шумилова, 2004:12).

Əməliyyat axtarış tədbirləri həyata keçirilərkən vətəndaşların yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və poçt rabitəsi şəbəkələri ilə ötürülən digər məlumatların sirri, mənzil toxunulmazlığı barədə konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması haqqında materiallara baxış, bir qayda olaraq, belə əməliyyat axtarış tədbirləri keçirildiyi yer üzrə, yaxud onların keçirilməsi barədə vəsatət qaldırmış orqanın yerləşdiyi ərazi üzrə məhkəmə tərəfindən baxılır.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 442.1. maddəsində qeyd edilir ki, məhkəmə nəzarəti istintaq hərəkətlərinin məcburi aparıldığı, prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edildiyi və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirildiyi yer üzrə səlahiyyəti daxilində müvafiq birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir. Hakimin belə materialların təqdim olunması halında onlara baxmaqdan imtina etmək hüququ yoxdur (Шумилова, 2004:12).

Əməliyyat axtarış fəaliyyətinin tətbiq edilməsində hakim geniş səlahiyyətlərə malikdir. Belə ki, əməliyyat axtarış fəaliyyətində hakimin icraat predmetinə aşağıdakılar daxildir (Bayramzadə, 2006: 96):

1) Əməliyyat axtarış tədbirləri həyata keçirilərkən vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması haqqında materiallara baxır. Qeyd olunmalıdır ki, əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında Qanunda göstərilən 18 əməliyyat axtarış tədbirlərindən, yalnız bir hissəsinin vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran tədbirlərin sanksiyalaşdırılması qaydası təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 445-ci maddəsində göstərilir ki məhkəmənin qərarı əsasında aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir:

- ✓ telefon danışqlarına qulaqasma
- ✓ poçt, teleqraf və digər köndərişlərin yoxlanılması
- ✓ texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən mə'lumatın çıxarılması
- ✓ binaya, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğu və ya torpaq sahələrinə daxil olma və onlara baxış keçirilməsi;
- ✓ texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi;

2) Təxirə salınmış hallarla bağlı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən məhkəmənin qərarı olmadan aparılmış (aparılan) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin qanuniliyinin və əsaslığının yoxlanılması (AR CPM-in 445.2-ci mad., «Əməliyyataxtarış fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 10-cu mad. IV və V hissələri);

3) Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar qərar və hərəkətlərindən fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə baxılması (AR CPM-in 122.2.3, 442.2.2, 449-451-ci mad., 4-cü mad. IV və V hissələri, 16-cı mad. III hissəsi);

4) Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması barədə aşağı məhkəmənin (hakimin) qərarlarından fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən baxılması (AR CPM-in 122.2.4, 42.4.1, 452-454-cü madd.);

5) Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti və ibtidai araşdırmaya prosessaul rəhbərliyi həyata keçirən prokuror arasındakı mübahisələrin həll edilməsi (AR CPM-in 122.2.3- cü madd., «Prokurorluq haqqında» AR Qanununun 28-ci madd. birinci hissəsi);

6) Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti, ibtidai araşdırmaya prosessaul rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və aşağı məhkəmə (hakim) arasındakı mübahisələrin yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi (AR CPM-in 122.2.4, 42.4.2, 452-454-cü madd.)

Cinayət-prosessaul qanununun normalarının yuxarıda qeyd edilmiş göstərişləri əməliyyat-axtarış qanununun 10-cu maddəsinin I, III və IV hissələrində əks olunmuş müddəalara uyğun gəlir. Lakin bu normaların təhlili onlarda bəzi ziddiyyətlərin və qeyri-müəyyən ifadələrin olduğunu göstərir.

Nəticə

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” qanununun 10-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin beş növünün aparılması üçün məhkəmənin qərarı tələb olunmasına baxmayaraq, cinayət-prosessaul qanununun 445.1-ci maddəsinin göstərişi onların sayını altıya qədər çatdırır, yəni həyata keçirilməsi üçün məhkəmənin qərarı tələb olunan əməliyyat-axtarış tədbirlərində bir növü (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi) əlavə olunur.

Qanunvericilikdə, yaxud hər hansı bir normativ hüquqi aktlarda, təlimatlarda, qaydalarda Əməliyyat-axtarış orqanlarından və prokurorluqdan daxil olmuş materialların əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin qeydiyyat məsələsi nəzərdə tutulmamışdır. Hesab edirik ki belə bir qayda kargüzarlıq haqqında təlimatda öz əksini tapmalı və məhkəmə sədrələri üzərinə bir vəzifə kimi qoyulmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Bayramzadə X.Ə. Əməliyyat Axtarış Fəaliyyətinə idarə nəzarəti. Bakı, XXI əsr dircəliş, 94-96, 2006.
2. Горяинова К.К., Овчинского В.С., Синирова Г.К., Шумилова А.Ю. Оперативно-розыскная деятельность. Учебник. М., ИНФРА-М., 2004 г, с.66.
3. Ефремов А.М. Оперативно-розыскная деятельность и личность. Санкт-Петербургский Университет МВД России 2000 г.
4. Hüseynov Ş. Qanun jurnalı № 4 (96) Bakı. 2002, c.52.
5. Колоколов Н.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования Москва 2004, с.102.
6. Шумилова А.Ю. Оперативно-розыскной деятельности М., 2004, с.12.

Rəyçi: prof. K.Səlimov

Göndərilib: 11.01.2021

Qəbul edilib: 12.01.2021